

Az ODR megszületésének gondolata az ötéves évforduló kapcsán

A könyvtári rendszer fejlesztése érdekében a könyvtári törvény koncepciójának kialakításakor meg kellett határozni, hogy

- mit kívánunk elérni a könyvtári rendszerrel,
- milyen rendszert kívánunk létrehozni és
- melyek legyenek a fejlesztési irányok.

Az elemzések után a kérdéseinkre a következő válaszok születtek.

Mit kívánunk elérni?

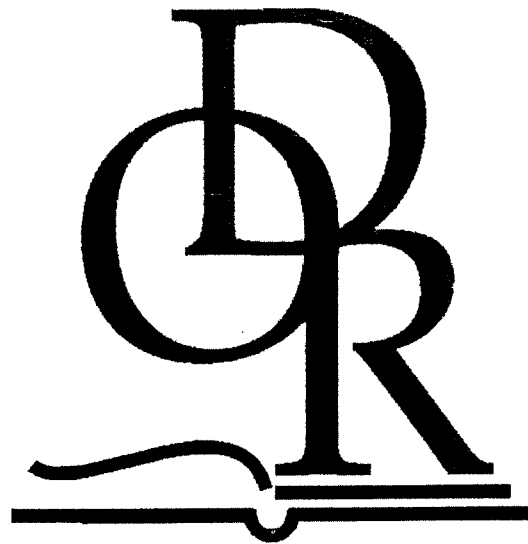
A rendszer működését az elégedett könyvtárhasználó igazolja. Azt kell tehát elérnünk, hogy minden a könyvtárhasználóért történjék, és a szolgáltatások korszerűsítése révén a használói igényeket minőségi szinten elégítsék ki. A cél tehát, hogy – a fejlesztések után – bárki bármilyen információt, dokumentumot megkaphasson a rendszeren keresztül.

Milyen könyvtári rendszert kell kialakítani?

Nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer szempontjából lényegtelen akár a fenntartói, akár az egyéb szempontú elkülönítés, csoportosítás. Ehelyett a következő alapvető kérdések vetődtek fel:

- használhatja-e az állampolgár a könyvtárat, azaz nyilvános-e vagy sem,
- hozzájut-e egy adott könyvtár szolgáltatásán keresztül egy másik könyvtár állományában lévő dokumentumhoz vagy információhoz, gyorsan, minél kisebb hibaszázalékkal,
- jellemző-e a rendszerre az információ szabad, korlátozás nélküli hozzáférhetősége,
- az igényeknek megfelelően nyitott, dinamikus, fejleszthető és rugalmas-e a rendszer.

Ezeket a kritériumokat két alapvető új fejlesztési irány (projekt) biztosította:

ORSZÁGOS DOKUMENTUM-ELLÁTÁSI RENDSZER

• a kialakítandó dokumentumellátási rendszer (ODR) és

• a könyvtárak információs-kommunikációs technológiájának (IKT) kialakítása.

Ma, öt év elteltével, az ODR eredményeiről, hatásáról, jogszabályi kereteiről számolunk be a könyvtáros szakmának.

Örömmel tesszük hozzá, hogy az ODR-könyvtárak újabb lehetőséget kaptak a minőségi szolgáltatásaik fejlesztésére a hároméves *Minőségfejlesztési projekt* 2003. évi pályázata során. Sok tehát még a teendőnk, és sok jó közös munka lehetősége áll előttünk.

Dr. Skaliczki Judit

Megjelent az ODR-ről szóló jogszabály

A könyvtári törvény szűkszavú, ám lényegre törő szabálya az ODR-ről meghatározó jelentőségű fejlesztést indított el a könyvtári rendszerben. A törvény 59. §-a megfogalmazta, hogy a miniszter a nyilvános könyvtári ellátás érdekében országos dokumentumellátási rendszert alakít ki. Az ODR alapfeladata a könyvtárközi dokumentumellátás,

a könyvtári dokumentumok lelőhely-nyilvántartása és a könyvtárak gyűjteményéből kivont dokumentumok hasznosítása a könyvtári rendszer számára. E szabályok mellett a törvény előírta, hogy az ODR-ben részt vevő könyvtárak vezetőinek kinevezése előtt a miniszter véleményét kell kérni, továbbá felhatalmazásokat adott jogszabályok kiadására a kormánynak és a miniszternek.

A rendszer kialakítása

1998-ban a meghatározó könyvtári kör kiválasztása nem okozott gondot, egyértelmű volt, hogy a nemzeti könyvtár, a tizenegy országos szakkönyvtár, a huszonöt akkori állami egyetemi könyvtár és a megyei könyvtárak képezhetik ezt a kört, miután ezek a gyűjtemények meghatározóak a könyvtári rendszerben.

Az egyetemi könyvtárak között vannak ugyan gyűjtőköri átfedések, a gyűjteményekben azonban egyedi, más könyvtárból hiányzó témájú könyvtári dokumentumok is vannak. Részben ezért, részben pedig azért, mert minden gyűjteményben az alacsony példányszámú beszerzések váltak általánossá, a könyvtárközi dokumentumszolgáltatást nem lehetett a könyvtáraknak a fel-soroltnál szűkebb körére szűkíteni.

A törvény hatályba lépése után megnyílt a tagkönyvtárak ODR-es fejlesztési támogatásának lehetősége, 1998 tavaszán pedig már a szétosztás módjáról kellett dönteni. Az ODR kialakítására létrehozott munkabizottság elvi és gyakorlati kérdésekkel egyszerre foglalkozott, és ez a gyakorlat máig tart. Készült koncepció a jogszabály tervezetére már 1998-ban is, azonban az ODR leendő működése még alig körvonalazódott, az a döntés, hogy a majdani működésből mit lehet jogszabállyal elérni, illetve mit lehet csak jogszabállyal megvalósítani, akkor még nem volt meghozható. Az egyetemi integrációk tervezete miatt még a könyvtárak köre sem volt pontosan meghatározható, a jogszabály nyelvére lefordítható. Ez a probléma végigkísérte a jogszabály előkészítését. Nem volt kérdéses, hogy mely könyvtárakról van szó, de a megnevezhetőségük bizonytalan volt.

A korábbi könyvtárközi kölcsönzési szabályozás már elavult, a dokumentumküldés technikájának korszerűsödése az 1998-tól kezdődő folyamat során fejlődött a mai szintre. Az első évben még faxok beszerzésére kaptak a könyvtárak támogatást, arra gondolva, hogy a könyvtári doku-

mentumról készített másolat faxon jut el a leggyorsabban a felhasználóhoz. Később egyre nagyobb teret nyertek a számítógépek, a szkennerek, a különleges dokumentumokról is másolatot készíteni képes berendezések.

Mire a jogszabály tervezete megfogalmazódott, a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű formája kétségtelenül az elektronikus dokumentum lett, amely mellett párhuzamosan természetesen tovább él a dokumentum eredeti formátumban történő küldése is.

Az ODR kialakításának legfőbb döntése az intézmény létrehozásának feleslegessége volt: nem kell a tároló könyvtár, hiszen ezzel más országok próbálkoztak már, és nem vált be egyértelműen. Miért is kellett volna új intézmény, amikor több mint ötven könyvtár képes lehet szolgáltatni jobban és korszerűbben, csak kellő támogatás kell hozzá?

Az ODR munkabizottságának lényegi elvi döntése volt, hogy az ODR-nek nem intézménynek kell lennie, hanem szolgáltatási rendszernek – maga a kifejezés *Vajda Erik*től származik. Az ODR-ben részt vevő könyvtárak ismeretében a szolgáltatási rendszer fejlesztése a könyvtárak gyűjteményének fejlesztését jelentette, valamint a könyvtárközi dokumentumszolgáltatást szolgáló eszközpark fejlesztését, továbbá az eredetiben küldött dokumentumok postaköltségének támogatását.

A törvény felhatalmazása alapján a támogatási rendszer kialakításával egyidejűleg megkezdődött a kormányrendelet előkészítése a munkabizottságban, de el szeretnénk volna kerülni azt a csapdát, hogy olyan kérdéseket is szabályozunk a kormányrendeletben, amelyek egyszerűen szakmai megoldásokat igényelnek. A könyvtárközi kölcsönzésről szóló korábbi miniszteri rendelet elavultságát főként éppen az okozta, hogy szakmai módszereket, megoldásokat is részletesen szabályozott, ezek mulandóságát pedig éppen az utóbbi másfél évtized alaposan felgyorsította. A 73/2003. (V.28.) Kormányrendelet meglehetősen szűkszavú szabályozás, az Országos Dokumentumellátási Rendszer fő tartalmi pilléreit tartalmazza. Az ODR fejlesztése és működtetése ezen túlmenően főként szakmai kérdés.

A kormányrendelet szabályai

A kormányrendelet 1. §-a – a könyvtári törvényhez hasonlóan – a mindenkit megillető könyvtárhasználati jog érvényesíthetősége érde-

kében a könyvtárhasználó számára fogalmazza meg azt, hogy mi az ODR. Az ODR a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kialakított olyan *szolgáltatási rendszer*, amely az országos lelőhely-nyilvántartás segítségével a könyvtárakon keresztül biztosítja a könyvtárhasználók számára a könyvtári dokumentumok hozzáférhetőségét.

A kérő könyvtár feladatai

A 2. § a könyvtárhasználó oldalán tovább lépve a kérő könyvtár feladatait határozza meg. A kérő könyvtárak körébe beletartozhat minden könyvtár. Egyetlen kérdés merülhet föl ebben a vonatkozásban, hogy valóban könyvtár-e minden könyvtár. Időnként pénzügyi megközelítésben vetődik föl a kérdés, hogy könyvtár-e, ha egy gazdasági társaság felveszi tevékenységi körébe a könyvtári szolgáltatásokat. A könyvtári törvény jól szabályozta a könyvtár fogalmát azzal, hogy ez a könyvtári dokumentumok rendszeres gyűjtését, feltárását, megőrzését és használatát biztosító szervezet. Ezen feladatok mindegyikét egy csupán esetleges adókedvezmény miatt bárki nyilván nem végzi el. Viszont a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás biztonsága érdekében a kérő könyvtár nevének olvastán, vitatható elnevezés esetén, nem árt ellenőrizni, hogy valóban könyvtár-e a kérő, de ez a nyilvános könyvtári jegyzék és a Könyvtári Intézet statisztikai adatbázisa ismeretében nem okozhat nagy gondot.

A kérő könyvtár feladatainak meghatározása a kormányrendeletben a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás működésének alapvető szabályait tartalmazza a kérő oldalról. Ha a könyvtárhasználó olvassa a rendeletet, megtudhatja belőle, hogy amennyiben az általa igényelt dokumentum a könyvtárban nem áll rendelkezésre, a könyvtár az országos lelőhely-nyilvántartás alapján megkeresi azt a szolgáltató könyvtárat, ahol a dokumentum hozzáférhető. Előírja a kormányrendelet azt is, hogy elsősorban az illetékes megyei könyvtárat kellene megkeresni. Ez a paragrafus úgy került megfogalmazásra, hogy már az internet használatán alapuló könyvtári szolgáltatásról beszélünk. Jóllehet ma még nem minden könyvtár használja az internetet, az országos informatikai fejlesztések arra irányulnak, hogy ez minél előbb megváltozzék. Az IHM pályázata, a kulturális miniszter által a Magyar Könyvtárosok Egyesülete vándorgyűlésen meghirdetett öt pont és maga

a kormányprogram is tartalmazza az „internet minden könyvtárba” feladatot. Mindezek alapján az ODR fejlesztésének sem lehet más célja, mint a korszerű informatikai eszközökkel működtetett dokumentumszolgáltatás. A gyorsaság mindenütt sürgető igénye is csak ilyen módon válik teljesíthetővé. Azonban ma még valóban sok – nem városban működő – könyvtár közvetlenül nem tudja használni az adatbázisokat, ezért is célszerű a megyei könyvtár elsőként való megkeresése.

Országos lelőhely-nyilvántartásról beszél a kormányrendelet, de mindannyian tudjuk, hogy ezt is *fejleszteni kell még*. Már ma is jól működő elemei vannak, amelyek elvezetnek majd bennünket az országos lelőhely-nyilvántartáshoz, az egyes könyvtárak adatbázisai, az azonos programot használó könyvtárak közös adatbázisa, a Debreceni Egyetem által jól működtetett ODR Leleőhely-adatbázis és végül a MOKKA. A jelenlegi fejlesztések következtében a szolgáltató könyvtárak is már maguk tölthetik be folyamatosan az állományuk adatait az ODR Leleőhely-adatbázisba és folyik az ODR Leleőhely-adatbázis és a MOKKA összekapcsolásának előkészítése. Az országos lelőhely-nyilvántartás tehát formálódik, addig is a könyvtárosok számára szervezett továbbképzések fő témájaként kellene mindenkinek elsajátítania a jelenlegi keresési lehetőségek használatát. Ebben is fontos szerepük van a megyei könyvtáraknak.

A kormányrendelet 2. § (2) bekezdése a korábbi könyvtárközi gyakorlattól eltérően a *kérő könyvtárat* határozza meg az *ügy uraként*, tehát a kérő könyvtár küldi tovább a kérést, ha a megkeresett könyvtárban nem hozzáférhető a kért dokumentum. Minden szolgáltató könyvtár őt kell, hogy értesítse, nemcsak a kérés teljesítéséről, hanem annak teljesíthetetlenségéről is, ez a szolgáltató könyvtár feladatait szabályozó 4. §-ban olvasható is. Ez egyértelmű megoldás, hiszen valakinek kézben kell tartania az ügyet, és az csak a kérő könyvtár lehet. A korábbi könyvtárközi szolgáltatási gyakorlatban az is problémát okozott, hogy a megkeresett könyvtárnak tovább kellett küldenie a kérést, ha nem tudta teljesíteni, így a kérő könyvtár sokszor hónapokig nem tudta, hogy hol is jár a kérése. Ez nyilvánvalóan tarthatatlan helyzet volt a könyvtárhasználó szempontjából.

A kérő könyvtár további feladatairól szól a kormányrendelet 2. § (2) bekezdése, amely sze-

rint a kérő könyvtár *haladéktalanul a könyvtárhasználó rendelkezésére bocsátja a megérkezett dokumentumot*. A haladéktalan rendelkezésre bocsátás előírása szigorú követelmény a könyvtárhasználó érdekében, minőségi szempontok szerint megfelelő szolgáltatást enélkül nem lehet elképzelni, de ma még sok előkészítő munkaszervezési feladatot ró a könyvtárakra. Hogyan valósulhat meg a haladéktalanság? Ehhez először is garantálni kell a szolgáltatás folyamatosságát, aztán fel kell készülni arra is, hogy a könyvtár milyen módokon tudja gyorsan értesíteni a könyvtárhasználót, ami nyilván egyszerűbb eset, ha egy nagy könyvtár olvasótermében várja a kért dokumentum elektronikus formában történő megküldését és más, ha egy községben várja a postai küldeményt. A cél az, hogy az utóbbi esetben is a lehetséges legrövidebb időn belül minőségi szolgáltatást kapjon. A felsőfokú végzettséggel rendelkező könyvtáros nélkül működő községi könyvtárakban is tudni kell használni az ODR szolgáltatásait, ehhez azonban a kistélepülések könyvtári ellátásának korszerű formáit kell kialakítani, akár nyilvános könyvtári szolgáltatás megrendelésével, akár nyilvános könyvtárat működtető társulás formájában. Ennek kialakulásáig ezen a téren is a megyei könyvtárakra vár a szervező szerep.

Fontos szabály az említett bekezdés második mondata is, mely szerint *a kérő könyvtár köteles felhívni a könyvtárhasználó figyelmét a szolgáltató könyvtár által az adott dokumentum használatára meghatározott különleges, egyedi előírások betartására*. Az eredeti formátumban teljesített kérés esetében a szolgáltató könyvtár meghatározhatja pl. azt, hogy a művet csak helybeni használatra adja oda a kérő könyvtárnak. A legkorszerűbb, elektronikus formában küldött dokumentum esetében pedig a szolgáltató könyvtár feladata felhívni a kérő könyvtár figyelmét arra, hogy a szerzői jogi rendelkezések milyen korlátokat állítanak a felhasználó elé.

A könyvtárközi dokumentumszolgáltatásban *nem új a felelősségviselés szabálya*, amely szerint a kérő könyvtár felelőssége a szolgáltató könyvtárral szemben az eredetiben megkapott dokumentumért az átvételtől a szolgáltató könyvtárba való visszaérkezésig terjed. Ezt a szabályt az is indokolja, hogy a régi könyvtárközi kölcsönzési rendeletet hatályon kívül helyezik.

A szolgáltató könyvtárak és feladataik

A kormányrendelet 3. §-a meghatározza az ODR keretében működő szolgáltató könyvtárakat, megegyezően az 1998-ban kiválasztott könyvtárakkal: a nemzeti könyvtár, a nemzeti gyűjtőkörű könyvtár, a törvény 3. sz. mellékletében felsorolt országos szakkönyvtárak, az állami egyetemi könyvtárak és a megyei könyvtárak.

Meghatározza a jogszabály *a szolgáltató könyvtárak feladatait* a 4. §-ban. Elsőként azt, hogy a szolgáltató könyvtár *a gyűjteményében lévő dokumentumokat* – a szolgáltatásukra vonatkozó előírásokkal együtt – *bejelenti az országos lelőhely-nyilvántartásba*. Ez a kötelezettség feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az országos lelőhely-nyilvántartás létrejöhesse, ezért a kulturális minisztérium különböző fejlesztési támogatásokkal elő is segíti a feladat teljesítését. Érdekes kitétel az is, hogy a szolgáltatásukra vonatkozó előírásokkal együtt kell bejelenteni. Nyilvánvaló, hogy a kérő könyvtár számára hasznos információ az, hogy kölcsönözhető vagy olvasótermi dokumentumról van-e szó, vagy esetleg nem kölcsönözhető, tehát csak másolatban vagy elektronikus formában kérhető. Ezek az információk megkönnyítik a könyvtárhasználó igényének megfelelő szolgáltatás nyújtását.

Az ODR Leleőhely-adatbázis több könyvtár gyűjteményét illetően tartalmaz már ilyen vagy hasonló szolgáltatási előírásokat.

Alapvető szabály a szolgáltató könyvtár számára a 4. § (2) bekezdésében az, hogy *a gyűjteményében lévő dokumentumok teljes körét szolgáltatja*. Ezen belül korlátozásokat csupán a könyvtárhasználati szabályzatban lehet megfogalmazni, illetve a már említett egyedi előírásokat lehet alkalmazni. Azt a célt szolgálja ez a rendelkezés, hogy minden könyvtárhasználó – lakjék bárhol az országban – egyforma jogi feltételekkel vehesse igénybe a könyvtári rendszer lehetséges szolgáltatásait. A szolgáltatások minőségének fejlesztésével haladhatunk abba az irányba is, hogy ne csak a jogi feltétel legyen azonos, hanem a tényleges hozzáférés esélyei is közelítsenek egymáshoz.

Előírja a kormányrendelet a szolgáltató könyvtár számára is a 4. § (3) bekezdésében, hogy az igény beérkezése után *haladéktalanul* – *eredeti-*

ben, másolatban, elektronikus vagy más egyéb formátumban el kell küldenie a kért dokumentumot a kérő könyvtárnak, illetve értesítenie kell a kérés teljesítésének akadályáról. A „haladéktalanul” határozószó a minőség követelményét jelenti a szolgáltató könyvtár számára is. A szolgáltatás folyamatosságának biztosítása – még akkor is, ha a kolléga pl. betegállományban van – munkaszervezési megoldásokat vár el a szolgáltató könyvtártól. A technikai fejlesztési támogatás előbb a kérés fogadásának korszerű eszközeit biztosította, később a kérés teljesítésének korszerű eszközeit is, a minőségi szolgáltatáshoz most elsősorban a minőségi munkaszervezés, illetve szolgáltatásszervezés szükséges.

Fontos szabály a kormányrendelet 4. § (4) bekezdésében az, hogy a szolgáltató könyvtár az eredetiben nyújtott dokumentumszolgáltatásért díjat nem számíthat föl. Közismert a külföldi könyvtárközi kölcsönzési gyakorlatban a szolgáltatási díj, ezzel ellentétben az ODR olyan fejlesztés, ami nem lehet bevételszerző a szolgáltató könyvtáraknak. A díjtalan szolgáltatás természetesen csak az eredeti dokumentum küldésére vonatkozik, a másolati díjat ebben az esetben is meg kell fizetni. A postaköltséget is támogatja a minisztérium, tehát a szolgáltató könyvtárnak kell viselnie a dokumentum küldésének és visszaküldésének költségét.

A szolgáltató könyvtár feladatai között határozza meg a 4. § (5) bekezdése azt, hogy a szolgáltató könyvtár gondoskodik a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű eszközökkel történő működtetéséről, folyamatosságáról és minőségének biztosításáról, továbbá a szolgáltatás adatainak a minisztérium által előírt nyilvántartásáról.

Mit tesz a minisztérium?

Az 5. és 6. § a miniszter ODR-rel kapcsolatos tennivalóiról szól. A szolgáltató könyvtárak kötelezettségeinek teljesítését a miniszter a *könyvtári szakfelügyelet keretében ellenőrzi*. A minisztérium nem kíván önálló ODR-ellenőrzési rendszert kialakítani, hiszen a szakfelügyelet keretében jól megoldható a jogszabályban előírt feladatok teljesítése. Az ODR szolgáltató könyvtárai esetében a miniszter véleményét kell kérni a vezető kinevezése előtt, ezt már a könyvtári törvény előírta. Az ODR-ről szóló kormányrendelet 5. § (2) be-

kezdése a miniszteri véleménnyel kapcsolatos eljárási szabályt fogalmaz meg, amely szerint a véleményt a kinevezés előtt a döntéshozókkal ismertetni kell, továbbá a miniszter véleményétől eltérő döntés indokolását a miniszternek el kell küldeni. A *véleményezési jog* érdemi hatása érdekében került megfogalmazásra ez a szabály, jóllehet – miután jogszabály előírja a szakképzettség követelményét – a miniszteri vélemény általában nem akadály a kinevezésnek, azonban volt már példa arra, hogy jogszabálysértő lett volna a kinevezés, és éppen a miniszteri vélemény állta útját.

Az ODR szolgáltatások célszerű és korszerű működése érdekében az 5. § (3) bekezdése előírja, hogy a szolgáltató könyvtár megszüntetését, átszervezését, továbbá alapító okiratának, szervezeti és működési szabályzatának az ODR szolgáltatásait érintő módosítását *előzetesen egyeztetni kell* a minisztériummal. Az önkormányzati könyvtárak esetében fennáll a törvény alapján a minisztérium véleményezési joga, az ODR szolgáltató könyvtárai azonban nem csupán önkormányzati könyvtárak, ez indokolja a kiterjesztő szabályt valamennyi szolgáltató könyvtárra. Az szmsz módosításaival gyakorlatilag lehetetlenné lehet tenni egy szolgáltatást, amelynek működése a minisztérium felelőssége is, ezért az ODR-szolgáltatásokat érintő szmsz-módosítást is előzetesen egyeztetni kell a minisztériummal.

Az ellenőrzés mellett nyomatékos minisztériumi befolyásolást biztosít a 6. §-ban meghatározott, *évente adott támogatás*, amelyet dokumentumok vásárlására, technikai eszközök beszerzésére, az ODR szolgáltatásaival kapcsolatos költségekre, a postaköltségre és az országos lelőhelynyilvántartás költségeire lehet fordítani. Az egyes könyvtárak támogatására a minisztérium által felkért szakmai kuratórium tesz javaslatot.

Az egész ODR és a jogi szabályozás célja a könyvtárhasználó korszerű, gyors, jó kiszolgálása, a vidéken élők esélyeinek növelése annak érdekében, hogy az információban gazdagok és szegények közötti szakadék csökkenjen. A könyvtár jó hely arra, hogy bárki számára hozzáférhetővé tegye a könyvtári rendszer és az internet által nyújtott lehetőségeket, de hogy ez megvalósulhasson, még nagyon sokat kell tenni – a jogszabály megjelenése után –, most már elsősorban a könyvtárakban.

Dr. Kenyéri Katalin